

Tyrkiske Kirkegaarde

Af Bibliotekar Hans Aage Paludan

Naar man taler om tyrkiske Kirkegaarde, menes ikke blot dem i selve Tyrkiet (i Europa og i Asien), men ogsaa Kirkegaarde i tidligere tyrkiske Lande som Rumænien, Nordgrækenland og Serbien (Jugoslavien), der endnu har muhammedanske Befolkninger, og hvis Begravelser er af samme Art bortset fra Træerne; de er gerne bare). Men vi vælger her Konstantinopels Kirkegaarde som de berømteste, smukkeste, mest udviklede tyrkiske Begravelsessteder, der paa særlig ejendommelig Vis følger sig ind i en stor Bys Helhed.

Islams Store, især Sultanerne og deres Familier, hviler inde i Byen i store, runde eller polygonale Gravkapeller (*Türbéer*), ofte udstyrede med stor Pragt og gerne udenfor en Moské. Saaledes ogsaa Moskéens Grundlægger og andre Højtfortjente, i hvis Omgivelse særlig Begunstigede faar Lov at have deres tarveligere Gravsteder (saaledes Moskéens Præster). Mange Steder ligger da ganske smaa, snævre Kirkegaarde bag lav Mur eller Gitre langs Garderne med graa Gravsten op af Græs og gule Asfodeler under nogle Cypresser eller Rosenbuske, i Læ af en eller flere *Türbéer* og af Moskéen selv, fra hvis høje Minaret den levende Menneskestemme fem Gange i Døgnet med skælvende Messetone kalder de Troende til Bøn.

Men de egentlige Kirkegaarde dækker under Tusinder af Cypresser umaalte Strækninger udenfor Stambuls og Forstædernes Mure, især bag den hellige By *Eyub* (*Eyüp*) inde ved Det gyldne Horns Fjord og derfra i en 8 km lang Bue om den gamle Stadsmur næsten ud til Marmarahavet: her er de oprindelige Begravelsespladser – paa orientalsk Vis langs Vejene, der udgik fra hver af Byportene, sml. Via Appia ved Rom – efterhaanden voxet sammen til een stor, uoverskuelig, øde Kirkegaard (*Büyük Mezaristan*), der breder sig til alle Sider. Vi

dere udenfor Europærbyen Pera den store og den lille Kirkegaard paa Skraaningerne over Bosporus og Det gyldne Horn – nu meget nær ved at være Folkepark – og endelig hinsides Bosporus, bag *Scutari* (*Üsküdar*) i Asien, den største og ejendommeligste af alle Kirkegaarde i Orienten.

Den Døde føres hurtig til sin Grav efter Islams Skik, der gaar ud fra, at han har det ilde, til han har naaet sit Hvilested. Inden 24 Timer skal han være begravet. Hurtig bæres eller køres han afsted, Gadelivet standser, Gardiner og Skodder trækkes for i Butikerne, Geværpiberne vendes nedad, hvor han kommer forbi (i Stambul ialtfald). Han tages ud af Kisten og lægges i Graven, som ikke er dyb. Imamen spørger, om han holder fast ved Profetens Lære? Da han tier, tages det som Bekræftelse. Der læses nogle Bønner og Koranvers, men klages og jamres ikke som hos Araberne, ligesom Sørgedragt ikke anlægges, fordi Allahs Vilje er sket: Osmannerne er alvorligere og gaar ikke i Rette med Forsynet. Der hældes duftende Vand paa Graven, nogle Brædder opstilles ofte for at holde Jorden foreløbig fra den Døde, naar der kastes til. Der uddeles Pjastre og Brød til Tiggere, hvis han var rig nok. Endelig plantes en Cypres og sættes en Sten eller to, med eller uden Indskrift, gerne af det billige, graahvide Marmor fra Marmarøerne (*Prinkipo*). Og af en særlig Art er de levende Tyrkers Forhold til de Dødes Hvilesteder.

Vi vælger nu to Typer og besøger først den hellige Kirkegaard i *Eyub*. Opad Garden fra Landgangen staar Marmortürbéer omgivne af Gravsten overalt mellem Byens Huse, en hel Gravgade fører op mod den hvide Moské: mandshøje Gitre har vi paa begge Sider, bag hvilke et Vildnis af Nælder og Tidsler rækker som Buske opad Gravsteler og Stakitstager. (Fortsættes).

laant den, saa der er intet til Hinder for at opstille Automater ved flere Inds (respektive Uds)gange.

For de tyske Kirkegaarde er Ordningen næsten dobbelt ideel, idet Firmaet, som fabrikerer og har taget Patent paa Automaten, gratis opstiller denne og endda om ønskes betaler for at faa Lov at stille den op og yderligere gratis holder baade Automater og Vandkander vedlige, altsammen for den lille Mønts Skyld. Det lyder næsten for godt til at være sandt; men der var vel alligevel ikke noget i Vejen for (det skulde da lige være Valutakontoret), at en dansk Kirkegaard kunde købe nogle Automater, indrettede til f. Eks. 5 og 10 Ører, og prøvede, om ikke dette skulde være den ideelle Løsning paa Spørgsmaalet om Vandkandeservicen her i Landet?

Hvem begynder paa denne service?

Tyrkiske Kirkegaarde

Af Bibliotekar Hans Aage Paludan, Kgl. Bibl., Kbh. (Eyubs, fortsat fra Side 12).

Kun høje Turbanstøtter og graa Kuppel-pavilloner rager frit op, Vedbend snor sig op ad Træer og Stene; mange Storke flyver over, stiller sig op paa Tage og Steler og knebrer og vandrer i Moskégården, hvor ogsaa Tusinder af Duer kurrer under de tætte Plataner. Profetens Fanebærer, Eyub, har sin Grav der, bag høje persiske Fajancevægge, der helliger Stedet. Nedad Skrænten mod Gaarden staar Gravstene og gamle Cypresser Gravvagt, en lille Stork staar ganske stille inde paa en Grav.

Udenom gaar Gader og Trapper gennem den egentlige Kirkegaard paa Højen under de spredtstaaende Cypresser — mange er faldne af Alder. Tæt, tæt, tæt ligger Gravene i Græsset, uhegnede; nogle er skredet ned ad Skraaningen eller styrtet ud over Skrænten og ligger med Gitret nederst, Stenene, Ben og Jord over. Gitre har nemlig kun Familiegrave, og det er da saadan, at Stærne gerne er svejsede sammen til at mødes for-

Fig. 62.
Tyrkisk Kirkegaard
i Brussa (Forf. Foto).

Fig. 63.
Kvinder om Fredagen
paa Kirkegaarden
i Skutari.

oven, som et Bur, med Halvmaane over Spidsen. Ellers er Enkeltgravene ganske smalle og smaa efter Legemet, med en Sarkophag over eller blot et Laag, der skraaner ned til begge Sider; eller i Form af en firkantet Stenkarm om et Stykke Græs, eller blot to Steler, en større, smykket, for Hovedet (vendt mod Mekka), en mindre (der kan mangle) ved Fodenden. Paa Hovedstelen kan være udmejslet en Turban eller Fez — ofte rødmalet — paa en Effendis (Mands) Grav,*) en Blomst, en malet Cypres paa en Kvindes, en Rosenknop paa en ung Piges. Indskriften — om der er nogen — er i Højrelief, gerne forgyldt, blaa eller rødmalet med de tyrkisk-arabiske Snørkeltegn; kun øverst paa Højen finde vi Grave med de nyindførte latinske Bogstaver (efter 1929). Mange Sten staar paa Skraa, halvt ned-

*) Hvis der ligger en rigtig Tyrk. Vi saa i Brussa en omvendt Grækers Grav, endda Moskéens Arkitekts; men han havde opsat sin Trosbekendelse for længe og i sin Dødsstund ikke naaet den helt tilende; paa Stelen var da hugget en Slags bred Hat.

Fig. 64.
Kirkegaard opad
Moskéen i Eyub.

Fig. 65.
Tyrkisk Soldater-
kirkegaard fra
Verdenskrigen
(Østgalizien).

sunkne, væltede eller knækkede. Men de bliver, hvor de er; ingen Grav hjemfalder eller brydes op for at tjene en anden: en saadan Helligbrøde falder ikke Tyrkerne ind. Dette bør huskes, naar man forbauses over Gravenes Forsømthed og Mangel paa Pasning. Ingen griber ind mod Himlens Anordning; ingen Kirkegaardsgartner plejer en tyrkisk Kirkegaard (Een eneste plejet tyrkisk Kirkegaard har vi set, ved en Moské i Sarajevo (Halilbaschi): hegnet, snæver og blomsterfyldt).

Om Fredagen og paa de Dødes Dag kommer Folk derud, især Kvinder (se Fig. 63); man sidder paa Stenene og spiser, ryger, snakker om Bynyt, Børnene leger rundt mellem Grave og væltede Steler, Handlende gaar om og sælger — især til Stadighed paa Peras Kirkegaarde. — Saaledes tages Profets Ord, at man ved at bede og besøge de Dødes Grave bevarer Sjælen mod Syndens Rust. Her er ingen Fordybelse i Sorgen som paa christne (katholske) Kirkegaarde, ingen Billeder eller Dødedyrkelse, — ingen Grædepile, der peger ned mod Graven, kun Cypresser, der viser opad mod Himlen; snarest en spiritualistisk Henvejren: »Vi tilhører Allah, vender tilbage til Allah!« staar der tit paa Stenene.

Næsten som en Eventyrhave ser Eyubs Kirkegaard ud om Vinteren, naar Sneens Kaabe skjuler Forkrænkelighederne, og de indesneede Træhuse og Støtter med farvede Tegn paa dybblaa Bund stikker frem af det hvide Tæppe under de hængende Grene — som de gamle, brogede Mosaiker af Kalkpudset i Sophiakirken, — og taler om Tyrkiets Stormænd, Digtere, Historikere, Vezirer og Statsmænd og de mange andre, der har opnaaet den Lykke at hvile i samme Jord som de.

Tyrkiske Kirkegaarde.

Af Bibliotekar Hans Aage Paludan.

(Fortsat fra Side 28).

Et lidt andet Præg end Eyubs har den store, almindelige Kirkegaard ovre bag *Scutari*, i Asien, — nu lukket for flere Begravelser, men i Brug siden 16. Aarhundrede. (Den nye Kirkegaard nede foran, opad en Høj med Cypresser og fri Udsigt som altid, viser nederst sirlige, moderne, europæisk paavirkede Gravsteder fra de sidste Aar, endog Billeder af den Afdøde mod Islams gamle Praxis — dog »Aar 1349« : 1931, — flere med kun een Stele og ikke i Retning mod Mekka, med Relieffer af Stjerner og Maane, Sommerfugl, Rosenkurv, Lysflamme, Vaser paa Sarkophagen, lidt Morgenfruer og Bellis, endog Syrén og Lærketræer over; — men højere oppe gaar den med ældre Steler over i Græsmarken).

Men den store Kirkegaard, *Büyük Mezaristan*, hvor Tyrkerne helst vilde hvile, i Fædrenes hellige Jord i Asien, dækker kilometervide Arealer — 25 km² opgav man os — paa Skraaningerne over Marmarahavet og ned mod Byen Kassim-Pacha. Herhen strækker sig de ældste, mærkeligste Deles Forvirring fra 16.—17. Aarhundrede med gamle Cypressers marmorgraa, spaltede og furede Stammer over væltede, lavbevoxede graa Steler bag høje, graa Mure. Brede, leerede Køreveje med høje Fortøve skærer igennem, dybt nedsænkede og furede af Regnskyllene; vi møder her tre Kameler og en Grønthandler med Æbler paa Spid, langsomt vandrende, ellers ingen. I sine indre Dele er det et Virvar af smaa, snævre, delvis tilvoxede Gravsteder — som de smalle gammeltyrkisk-seldchukiske, man ser i Brussa, — mange bag høje Gitre under Cypresserne, med Antydninger af smaa Stier, der opgiver Ævred i Græs, Valmuer, Harekløver, hvor Solen naaer ned. Hundreder af de gamle Cypresser er væltede af den store Storm i Februar 1936, ligger ned over Mure, Grave og Gitre, et Billede paa Allahs Vrede

over det nye Tyrkiet, — og bliver vel liggende til Stadighed, thi hvem tør gribe ind mod Allahs Vilje? Der er sammenfaldne Grave, hvis Ben ligger fremme i Solen, oprodede af Tidens Tand, af Hunde og Sjakaler; des lettere, fordi det ofte brugtes at lade en Kanal staa aaben ved Hovedenden ned til den Dødes Øre, at han kunde høre Familiens og Venners Klage, hed det, eller til at besprænge ham med Rosenvand.

Nu og da ses en gammel Tyrk siddende paa en Sten og stirre alvorlig frem for sig; ellers er her øde, — et tiltalende Præg af Ro, Ensartethed og mild Alvor, under Cypressernes harpidxduftende Højskov et lavere Krat af Buske og Steler i alle Retninger, tildels brækkede og skæve, bærende udhuggede Turbaner, Cypressbilleder, Lampe eller Blomsterornamenter. Storvezirer har en særdeles svær Turban hængende. Ofte er Gravstedet en firkantet Omkreds af Sten med Jord indenfor og simple Blomster i (Storkenæb, Margarit); selv i Sultaners Türbéeer i Brussa ser man et Hul midt i Loftskuplen, at Himlens Regn kan falde ned over Sarkophagen, hvis Laag er dækket af Jord, Straa og blege Urter: det hele et Vidnesbyrd om, hvordan Tyrkerne føler Samhörighed med Natur og Planter (men ikke just passede, dyrkede Blomster, skønt der var de Sultaner, som dyrkede Tulipaner).

Saaledes taler Indskrifterne, naar man kan læse dem: »Allah er evig, Verden forgængelig. Bed en *fatiha* (Koranbøn) for Tevfik Ekats Sjæl. Her hviler han i Herren. Idag mig, imorgen dig«. — »Allah er evig

Fig. 121.
Kirkegaarden i
Eyubs.

og barmhjertig. Ibrahim Balci Bey var Sultanens Fortrolige. Ak hvor hastig flyttede han til en anden Verden! Sultanens Naade var ham til ingen Nytte. Smerte og Sorg nagede hans Sjæl, — saa var det Allahs Vilje. Gid hans Hvilested maa være som en Edens Have! 1258«. (c: 1840). Andre er der, som paa Sultanens Befaling er flyttede fra Forgængelighedens til Evighedens Bolig, staar der udtrykkelig, som en naturlig Sag (c: halshuggede). »Hans Hjerte var godt, derfor skal hans Dødsdag antegnes med et juvelsmykket Griffel«.

Visse Grave dækkes af et Stenlaag med en lille Fordybning midt i til duftende Vand eller Jord eller blot Regnvand, som Fuglene kan komme at drikke af for at flyve op til Himlen og synge Pris over den Døde, som det hedder i et Vers: »Stig højere op og sig dem deroppe, at vi savner dem«!

Reichsgartenschau.

I Tyskland afholdes hvert Aar store Havebrugsudstillinger, skiftevis i forskellige Byer; fra de sidste Aar kan nævnes Udstillingerne i Dresden og Essen; Udstillingen for 1939 afholdes i Stuttgart. For alle Grene af Havebrug og Havekunst byder disse Udstillinger paa instruktive Afdelinger, — ikke mindst interessant er det, der vises i Kirkegaardsafdelingerne. Vi anbefaler vore Læsere at besøge disse aarligt tilbagevendende Udstillinger og bringer her et Billede fra forrige Aars Udstilling i Essen.

Fig. 122.
Kirkegaardsafdeling
paa Reichsgarten-
schau 1938

Trægravmæler fra den fynske Øgruppe

Af Førstelærer H. C. Frydendahl

De gamle Trægravmæler — Gravtræer eller Gravstøtter, som de almindeligt kaldes paa fynsk Omraade — har en egen betagende Virkning.

Den Inderlighed og Tilforladelighed, hvormed de taler til Beskueren, hænger maaske i nogen Grad sammen med den Omstændighed, at de oftest er hjemmelavede eller er lavede paa Bestilling hos en hjemlig Landsbykunstner, hvorimod de fleste Gravmæler nu om Dage er købt færdige, saa kun Indskriften skal sættes til.

Hvem husker ikke *Christen Dalsgaards* gribende Billede »Besøg hos Landsbykunstneren«? Midt i Billedet staar et Gravkors forsynet med en hjerteformet Plade, hvor den unge Haandværker, der vel er baade Snedker, Maler og i det hele taget Tusindkunstner, ud fra sin Sans for dekorative Virkemidler har malet den Afdødes Navn og Aarstal og dertil et Par følelsesfulde Vers. Den unge Kvinde er sunket ned paa Hugblokken, overvældet af Sorg ved paany at blive mindet om Tabet af sin bedste Ven paa Jorden ved Linierne »Ungkarl Mads Hansen. Fred med dit Støv!« — medens Moderen — eller er det maaske den Afdødes Moder — modnet af Livets Tilskikkelser, roligt og behersket tager Gravmælet i Øjesyn, idet hun samtidig lægger sin Haand trøstende paa den unge Piges Hoved. Landsbykunstnerens Stilling udtrykker en Deltagelse, der utvivlsomt har nedfældet sig i hans Arbejde og gjort hver Svejfnings af Træet og hvert Sving i Bogstaverne følelsesbetonede.

Motivet er vel næppe fra Fyn, men alligevel: Paa lignende Maade er vel mange af de rørende gamle Trægravmæler paa de fynske Kirkegaarde blevet til. Ja, jeg saa en gang paa *Marstal* Kirkegaard et Gravmæle i ganske samme Stil: Kors med hjerteformet